De geschiedenis van de WIC

Henk den Heijer

WALBURG PERS

De geschiedenis van de WIC

Henk den Heijer

Deze publikatie is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van:
M.A.O.C. gravin van Bylandt Stichting
Prins Bernhard Fonds
Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds
Frans Mortelmans Stichting

Afbeeldingen omslag:
(Voorplat linksboven) Westindiëvaarder Esequebo Societeit op de rede van Vlissingen. Schilderij door Engel Hoogerheyden, 1772. Scheepvaartmuseum Amsterdam. (Voorplat rechtsboven) Hollandse en Engelse slavenschepen op de rede van Sint-Eustatius. Tekening door J. Weuijster, 1764. Atlas van Stolk, Rotterdam. (Voorplat linksonder) Een jacht van de WIC voor anker. Schilderij door Willem van de Velde de Jonge, 1633-1707. Rijksmuseum Amsterdam (Voorplat rechtsonder) Handelaren brengen slaven met sloepen naar de slavenschepen die in dieper water voor anker liggen. West India Committee. (Voorplat portretten) Generaal Pieter Pietersz. Hayn en Admiraal Hendrick Cornelisz. Lonq. (Achterplat links) Directeur-generaal Jan Pranger in Elmina. Schilderij van Frans van der Mijn uit 1742. Rijksmuseum Amsterdam. (Achterplat rechts) Een spiegelschip van de WIC op de Afrikaanse kust, voor het fort Arguin, ten noorden van Kaap Verde. Aquarel door Johannes Vingboons, omstreeks 1650. Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

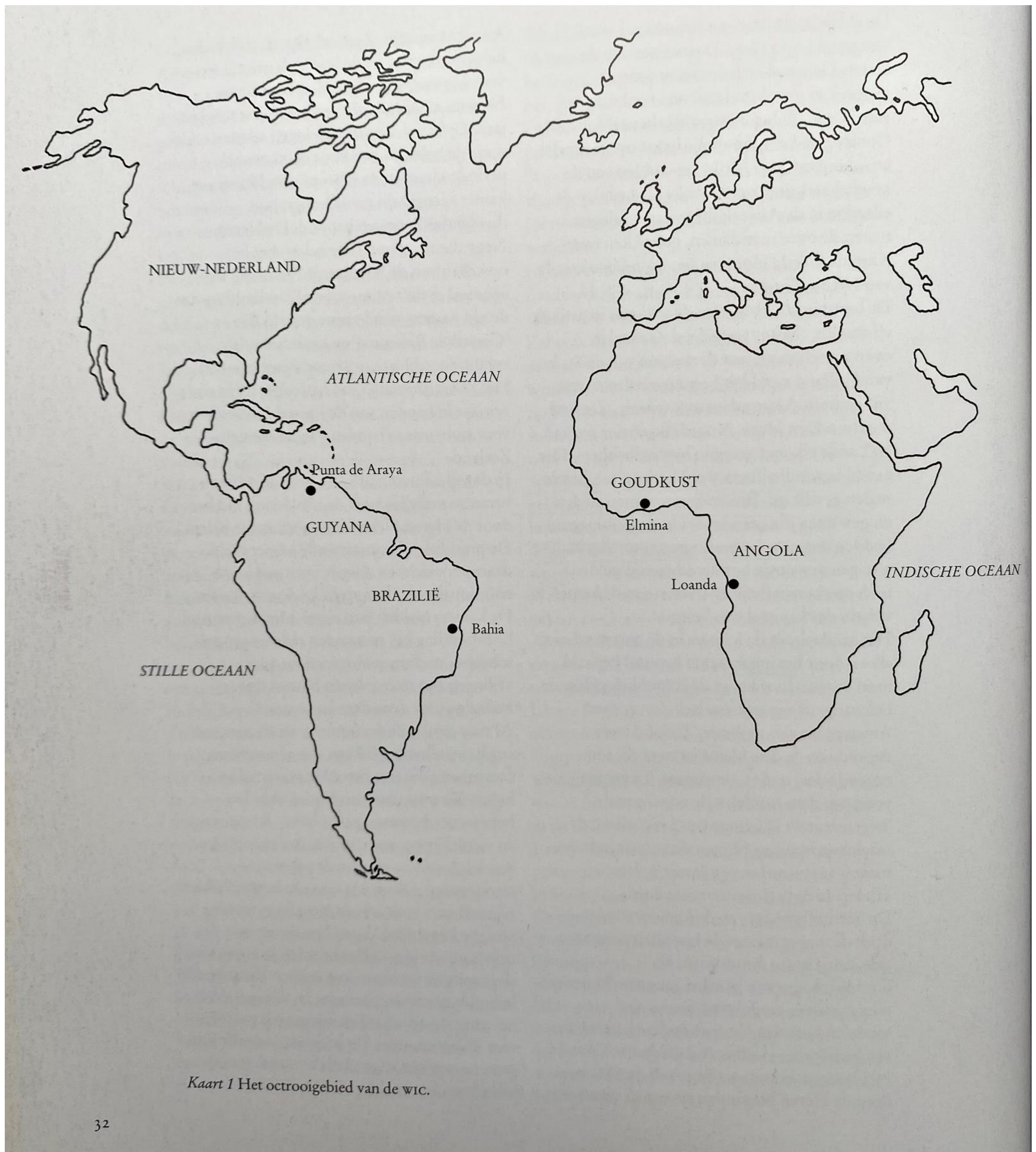
Derde gewijzigde druk

Omslagontwerp: Rob Buschman, BNO

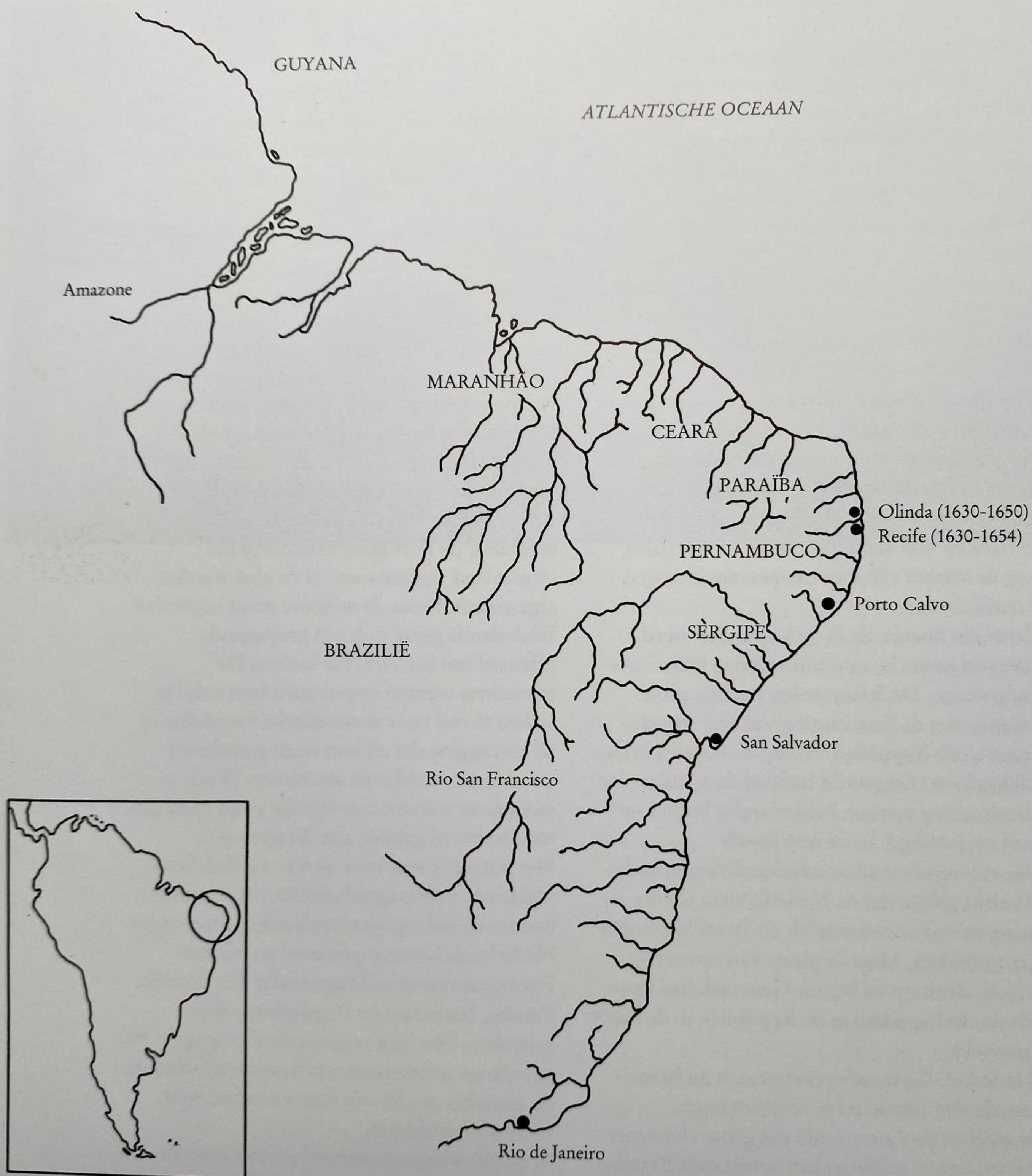
ISBN 978.90.5730.478.1
NUR 688

Inhoud

Lijst van grafieken, tabellen en kaarten

Kaart 1 Het octrooigebied van de WIC.

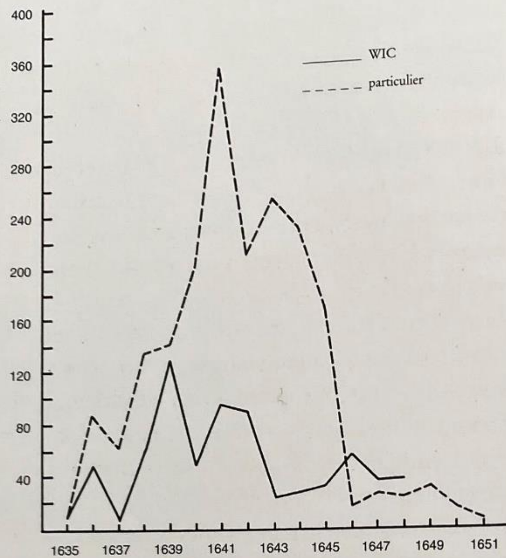

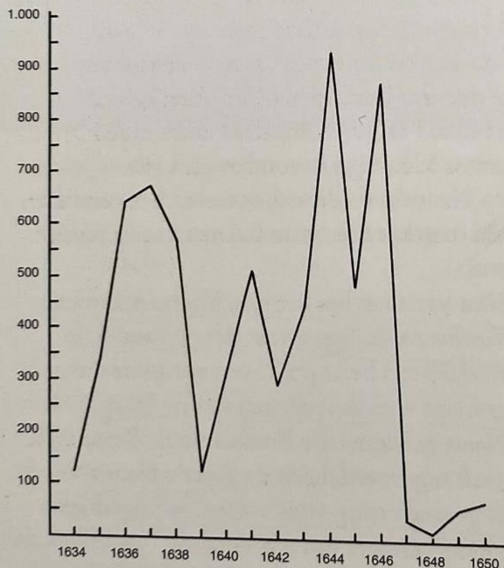
Kaart 2 Brazilië.

produceerde het Caribisch gebied nog geen hoeveelheden suiker van betekenis, en waren de suikerprijzen op de Amsterdamse stapelmarkt hoog.[19] Het bezit van Brazilië had dus wel degelijk forse winsten kunnen opleveren als de WIC in staat was geweest de suikergebieden te pacificeren.

Voor pacificatie waren de Heren Negentien aangewezen op de steun van de belangrijkste steden en gewesten in de Republiek, maar juist aan die steun ontbrak het de Compagnie. Vooral in Amsterdamse regentenkringen was veel verzet gerezen tegen militaire hulp aan de WIC, nadat in 1645 de *moradores* in Brazilië in opstand waren gekomen. De kooplieden uit deze stad hadden immers meer belang bij een duurzame vrede met Portugal, waarmee zij sinds 1641 goede handelsbetrekkingen onderhielden. Bovendien behoefde het verlies van Nederlands-Brazilië nog geen einde van de lucratieve suikerhandel te betekenen. Integendeel, juist gedurende het Twaalfjarig Bestand had de Amsterdamse suikerhandel een enorme bloeiperiode gekend.

Het verlies van Brazilië was niet de onvermijdelijke uitkomst van een falend beleid, maar veeleer het gevolg van onvoldoende steun vanuit de staten en stadsbesturen. Te laat beseften de bewindhebbers dat het tij in de Republiek aan het verlopen was. Zij klampten zich vast aan de gedachte geheel Brazilië te kunnen veroveren. Wellicht had een deel van de kolonie behouden kunnen worden als de Heren Negentien serieus op de voorstellen van de Portugese regering waren ingegaan, maar daartoe waren zij niet bereid.

(Boven) *Grafiek 1* Export van suiker van de Eerste WIC en particulieren uit Brazilië, 1635-1651.
(Onder) *Grafiek 2* Export van verfhout van de Eerste WIC uit Brazilië 1635-1650.
Bron: H. Wätjen, *Das holländische Kolonialreich in Brasilien* (Gotha/Den Haag 1921), 316-323, 326-328.

In 1630 werden nog twee forse eskaders naar het Caribisch gebied gezonden. Te zamen met schepen die vanuit Brazilië naar het Caribisch gebied onderweg waren, zouden de eskaders opnieuw een aanval op een zilvervloot moeten ondernemen. Maar de admiraal van de Tierra Firme-vloot was de Nederlanders te slim af door een andere route te kiezen. Na deze weinig succesvolle kaapvaartexpeditie zou de WIC voorlopig geen grote scheepsmacht meer in zee brengen voor een aanval op één van de zilvervloten. De gebeurtenissen in Brazilië zouden de aandacht en het kapitaal van de Compagnie de komende jaren opeisen. Wel werden kleine kaapvaarteskaders naar het Caribisch gebied gezonden.

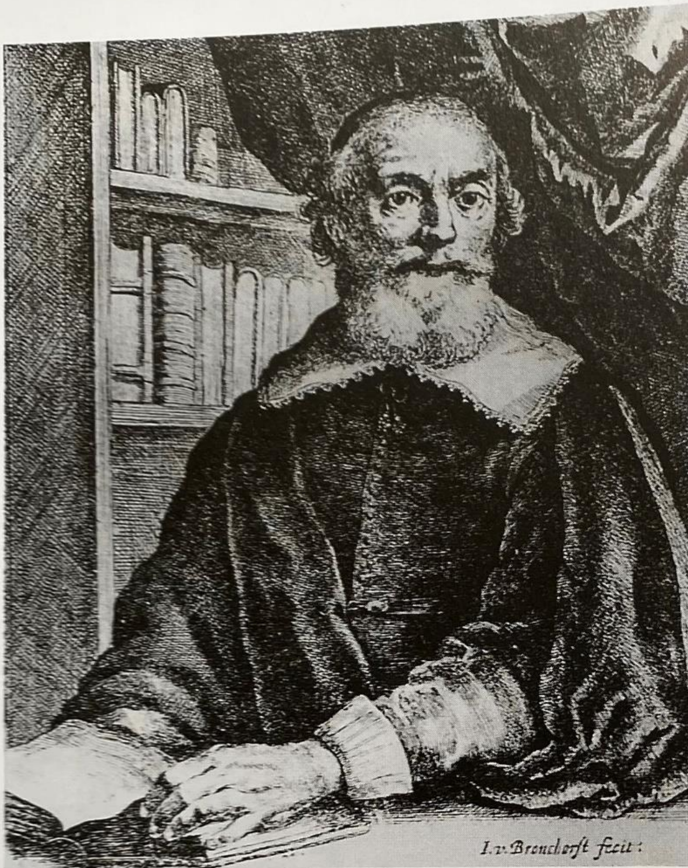
Tien jaar na de legendarische overwinning van Piet Heyn zou de inmiddels tot admiraal opgeklommen Cornelis Jol een nieuwe poging wagen om een zilvervloot te veroveren. Eind juli 1638 arriveerde de kersverse admiraal met veertien schepen in het Caribisch gebied, een vloot die ter plaatse met enkele commissievaarders werd versterkt. Op 30 augustus 1638 kreeg Jol de Tierra Firme-vloot onder bevel van Don Carlos de Ibarra in het vizier. In overleg met de commissievaarders was overeengekomen dat Cornelis Jol met drie compagnieschepen het Spaanse admiraalsschip zou aanvallen, terwijl de overige schepen ieder een vijandelijke bodem voor hun rekening zouden nemen. Maar op het moment dat Jol tevergeefs het schip van De Ibarra probeerde te overmeesteren, weigerden de commissievaarders aan de strijd deel te nemen. In plaats daarvan ontfermden zij zich over de ongewapende koopvaarders. Door het laffe gedrag van de kaperkapiteins moest Jol ten slotte na uren van strijd en zware verliezen de aanval afblazen. Een tweede poging strandde op dezelfde laffe, afwachtende houding van de commissievaarders. De admiraal keerde daarop onverrichterzake naar huis terug, alwaar hij zes kaperkapiteins wegens lafhartig gedrag liet vervolgen. In 1640 keerde Jol met een vloot in het Caribisch gebied terug, maar ook ditmaal had hij geen succes.

Kaapvaart in particuliere handen

De mislukte expeditie van Cornelis Jol in 1640 was de laatste grote kaapvaartoperatie die de WIC heeft ondernomen. Kaapvaart had als belangrijke compagnie-activiteit zo goed als afgedaan. Het zou echter onjuist zijn hieraan de conclusie te verbinden dat de kaapvaart als bedrijfstak plotseling haar aantrekkelijke kanten had verloren. Bovendien heeft het staken van de kaapvaart niets te maken met de in 1641 met Portugal gesloten wapenstilstand, noch met de pogingen een duurzame vrede met Spanje te sluiten.

Het overzicht van baten en lasten van het kaapvaartbedrijf dat bewindhebber Johannes de Laet zijn tijdgenoten in zijn *Kort Verhael* heeft voorgeschoteld, geeft de hedendaagse lezer het gevoel dat de Compagnie met het staken van deze activiteit de kip met de gouden eieren heeft geslacht. De Laet schatte de schade die de WIC de vijand tot aan 1637 had toegebracht op 118 miljoen gulden. De buitgemaakte goederen en schepen vertegenwoordigden te zamen een bedrag van 81 miljoen gulden, waarvan na aftrek van gemaakte kosten voor onder meer uitrusting van schepen en gage van het scheepsvolk, bijna 36 miljoen resteerde. In de periode 1623 tot 1637 vielen 609 vijandelijke schepen in handen van de Compagnie. Van de netto opbrengst kwam echter maar een betrekkelijk gering deel rechtstreeks ten goede aan de WIC; het merendeel verdween in de zakken van aandeelhouders en andere belanghebbenden.

Een sprekend voorbeeld was de verdeling van de enorme buit die Piet Heyn in 1628 had binnengehaald. Volgens zeventiende-eeuwse bronnen bedroeg de buit 11,5 miljoen gulden aan zilver en andere produkten. Na aftrek van de lasten bleef daar zeven miljoen van over. Nog altijd een bijzonder groot bedrag waarmee de WIC op ongekende schaal activiteiten had kunnen ontplooien. Maar de regels van het octrooi bepaalden anders. Naast de gebruikelijke 10% buitgeld en zeventien maanden extra gage voor de bemanning, ging

Johannes de Laet (1581-1650) was bewindhebber van de Eerste WIC in de kamer Amsterdam voor de stad Leiden. De Laet was de eerste geschiedschrijver van de WIC. In zijn *Historie Ofte Iaerlyck Verhael* beschreef hij de geschiedenis van de Compagnie tussen 1621 en 1636. Iconographisch Bureau, Den Haag.

nog eens 10% naar de Stadhouder in zijn hoedanigheid van admiraal-generaal. De bewindhebbers ontvingen het bescheiden percentage van 1%, terwijl de aandeelhouders maar liefst 50% dividenduitkering genoten.[8] Na deze royale 'uitdeling' bleef voor de compagniekas nog slechts 1,5 miljoen gulden over.

Dividenduitkeringen, provisiegelden en andere betalingen waren niet de oorzaak van het staken van de kaapvaart. Integendeel, velen profiteerden van de buit en de WIC hield nog voldoende over voor de uitrusting van nieuwe kaapvaartexpedities. Nee, de werkelijke oorzaak moet gezocht worden in het Braziliaanse avontuur waarin de Compagnie zich sinds 1630 had gestort. De verovering en verdediging van Brazilië, waaraan de bewindhebbers zo krampachtig vasthielden, bezorgden de WIC enorme schulden die niet door de afgeroomde opbrengst van de kaapvaart gedekt konden worden. In 1636 bedroeg het negatief saldo reeds achttien miljoen gulden.[9] Toen Cornelis Jol tot tweemaal toe tevergeefs had geprobeerd een rijke buit op de Spanjaarden te veroveren, moesten de bewindhebbers wel afzien van nieuwe, financieel riskante kaapvaartexpedities. Lang voordat de WIC de kaapvaart opgaf, waren binnen haar octrooigebied reeds particuliere kaapvaarders actief. Vanaf het prille begin was de Compagnie niet in staat geweest de particuliere handels- en kaapvaart uit het Atlantisch gebied te weren. Het ontbrak de bewindhebbers eenvoudigweg aan middelen om een zo groot en open gebied te controleren. Bovendien waren de stedelijke overheden in de Republiek nogal laks als het ging om opsporing en berechting van ontduikers van het WIC-monopolie. Niet verwonderlijk aangezien veel magistraten een deel van hun kapitaal in de kaapvaart hadden belegd. Dit gold met name voor Vlissingen en Middelburg; steden die sinds het eind van de zestiende eeuw veel commissievaarders in zee brachten. Erg lang heeft de Compagnie het exclusieve recht op de kaapvaart binnen haar

gebied overigens niet opgeëist. Na de verovering van Recife en Olinda in 1630 waren de Heren Negentien niet in staat de nieuw verworven kolonie te bevoorraden. Zij moesten daarvoor in toenemende mate de hulp inroepen van particuliere kooplieden en scheepseigenaren. Ten einde de huurprijs van schepen te beperken gaven de Heren Negentien in 1632 scheepseigenaren het recht om op de thuisreis de 'vrije neringh' of kaapvaart te bedrijven.[10] Dat niet iedereen even gelukkig was met deze maatregel, bleek reeds bij Cornelis Jols poging een Spaanse zilvervloot te overmeesteren in 1638.

De Braziliaanse kustwateren vormden het belangrijkste operatiegebied van de particuliere kaapvaarders. Na de wapenstilstand met Portugal in 1641 werd de kaapvaart op Portugese suikerschepen tijdelijk gestaakt. De opstand van *moradores* tegen het Nederlandse bewind in Brazilië in 1645 was het sein om de kaapvaart te hervatten. In Zeeland werd in december 1646 zelfs een speciale organisatie onder de naam 'Brasilse Directie' in het leven geroepen om de kaapvaart op Brazilië te coördineren. Deze in Middelburg gevestigde onderneming was een samenwerkingsverband van particuliere commissievaarders, die na de beëindiging van de kaperoorlog tegen de Duinkerkers in oktober 1646 brodeloos waren geworden. In het voorjaar van 1647 zond de 'Brasilse Directie' haar eerste fregatten naar Brazilië alsmede een tweetal directeuren om de belangen van de organisatie te Recife te behartigen. De schepen wisten in de jaren 1647-1648 niet minder dan 220 Braziliëvaarders buit te maken.[11] Naast Portugese schepen werden ook hanzeatische, Engelse, Franse en zelfs Nederlandse koopvaarders als prijs genomen. Wegens gebrek aan scheepsruimte waren deze schepen door de Portugezen voor het suikervervoer gecharterd.

Voor Portugal betekende het grote verlies aan schepen en goederen een enorme financiële aderlating. Met name het wegvallen van de Braziliaanse suikerimport, de slagader van de

Eerste pagina van het reglement ('Provisionele Conditien') van de 'Brasilse Directie', 6 december 1646. Rijksarchief Zeeland, Middelburg.

Portugese economie, vormde een serieuze bedreiging voor het voortbestaan van het koninkrijk. Om de vitale scheepvaart op Portugees-Brazilië veilig te stellen, deed de jezuïet Antonio Vieira de Koning het voorstel een speciaal voor de suikervaart geoctrooieerde compagnie in het leven te roepen. Vooral *marranen* werden overgehaald kapitaal in de onderneming te beleggen. Als extra stimulans werd gegarandeerd dat hun ingelegde kapitaal niet door de inquisitie geconfisqueerd kon worden, als zijzelf voor ketterij vervolgd zouden worden; een situatie die zich in Portugal nogal eens voordeed. Vieira's plan was een succesformule; velen waren bereid kapitaal in de nieuwe organisatie te steken en op 8 maart 1649 was de Companhia Geral para o Estado do Brazil op papier een feit. De Compagnie was verplicht om tweemaal per jaar met achttien oorlogsschepen een groep koopvaarders van en naar Brazilië te konvooieren. In ruil voor de bescherming van de suikervloot kreeg de Companhia do Brazil aanzienlijke handelsrechten op Brazilië. Voor de dikwijls alleen opererende Zeeuwse kaapvaarders werd het nu steeds moeilijker een Braziliëvaarder buit te maken. Slechts een enkele, van de vloot afgedwaalde koopvaarder viel nog in hun handen.

De WIC had veel belang bij voortzetting van de particuliere kaapvaart. Ten eerste zorgde zij voor een constante economische druk op Portugal en diens koloniën, waardoor de Compagnie haar positie in Brazilië alsnog zou kunnen versterken. Ten tweede waren de commissievaarders verplicht 18% van de buit aan de Compagnie af te dragen. Voor de WIC een welkome aanvulling van de zeer krappe financiën, maar voor de kaapvaarders een drukkende belasting. De laatsten moesten bovendien ook nog eens 3½% van de opbrengst aan de Stadhouder betalen alsmede 2% armengeld. Toen de kaapvaart na de oprichting van de Companhia do Brazil steeds minder aantrekkelijk werd, verlaagde de kamer Zeeland in 1652 de recognitie eigenmachtig van 18 naar 16%. In augustus 1652 verlaagden de Heren Negentien de recognitie voor alle kamers nogmaals van 16 naar 12%.[12] De particuliere commissievaarders toonden evenwel weinig animo de kaapvaart in de Braziliaanse kustwateren op grote schaal te hervatten. Na het uitbreken van de Eerste Engelse Oorlog in 1652 gaven velen de voorkeur aan de kaapvaart in Europese wateren.

Zeer tegen de zin van de admiraliteiten hadden de Staten-Generaal de WIC het recht verleend commissiebrieven te verstrekken en als prijsrechtbank te fungeren. Tegen een borg van 12.000 gulden autoriseerde de Compagnie particulieren binnen haar octrooigebied kaapvaart te bedrijven. Na de beëindiging van de oorlog met de Engelsen in 1654, werd het voor particulieren weer interessant om kaapvaart binnen het octrooigebied van de WIC te bedrijven. Zo gaf de kamer Zeeland tussen februari 1659 en juni 1661 veertig kaper- of commissiebrieven uit aan particuliere kaapvaarders. In ruil daarvoor ontving de Compagnie 10% van de buit. Het operatiegebied van de Zeeuwse commissievaarders omvatte zowel de Braziliaanse als de Afrikaanse kustwateren.

Voor de kust van West-Afrika werden regelmatig Portugese slavenschepen als prijs genomen. De WIC moedigde de kapers aan de buitgemaakte slaven naar Curaçao te brengen waar sinds de breuk tussen Spanje en Portugal—tot aan 1641 waren de Portugezen de belangrijkste slavenleveranciers van de Spaanse koloniën—slaven aan de Spaanse kolonisten in het Caribisch gebied werden verhandeld. Toch waren er maar weinig commissievaarders die van deze mogelijkheid gebruik maakten. De Compagnie wilde immers niet meer dan 150 gulden per slaaf neertellen, terwijl elders in het Caribisch gebied veel hogere prijzen werden betaald.[13] Zo verdwenen voor de WIC ten slotte de laatste inkomsten uit de eens zo lucratieve kaapvaart.

(Groningen 1961), 25.
(11) Ibidem, 52.
(12) Volgens het vredesakkoord zou het Bestand buiten Europa pas ingaan nadat de betrokkenen er door hun regeringen van op de hoogte waren gesteld.
(13) W.J. van Hoboken, *Witte de With in Brazilië, 1648-1649* (Amsterdam 1955), 4/5.
(14) Boxer, *The Dutch in Brazil*, 178.
(15) Ibidem, 190.
(16) *Amsterdams Dam-Praetje, van wat outs en wat nieuws en wat vreemts* (Amsterdam 1649) (Knuttel 6477). In de voor de Compagnie turbulente jaren 1648-1649 verscheen een stroom van pamfletten van voor- en tegenstanders van de WIC. Een volledig overzicht is te vinden in G.M. Asher, *A Bibliographical and Historical Essay on the Dutch books and pamphlets relating to New Netherland and to the Dutch West-India Company and its possessions in Brazil, Angola etc.* (Amsterdam 1854-1867), 158-161.
(17) De Laet, *Iaerlyck verhael*, deel 4, LV deel 40 (Den Haag 1937), 298.
(18) H. Wätjen, *Das holländische Kolonialreich in Brasilien. Ein Kapitel aus der Kolonialgeschichte des 17-Jahrhundert* (Gotha/Den Haag 1921), 331.
(19) J.J. Reesse, *De suikerhandel van Amsterdam* (Haarlem 1908), bijlage D. Zie voor de opkomst van de suikercultuur in het Caribisch gebied: Davies, *The North Atlantic World*.

3 De kaapvaart

(1) De Laet, *Iaerlyck verhael*, deel 1, 35-113.
(2) C.Ch. Goslinga, *The Dutch in the Caribbean and on the Wild Coast 1580-1680* (Assen 1971), 152.
(3) De Laet, *Iaerlyck verhael*, deel 1, 141.
(4) Aan Cornelis Jol, die de Spanjaarden en Portugezen aanzienlijke schade heeft toegebracht, is tot op heden weinig aandacht besteed in de geschiedschrijving. J.B. van Overeem beschreef 'De reizen naar de West van Cornelis Cornelisz. Jol, 1626-1640', en K. Ratelband beschreef 'De expeditie van Jol naar Angola en São Tomé' in de *WIG* 24 (1942).
(5) Goslinga, *The Dutch in the Caribbean and on the Wild Coast*, 178/179.
(6) Ibidem, 195/196, bijlage IV.
(7) De Laet, *Iaerlyck verhael*, deel 4, 282-287.
(8) J.C.M. Warnsinck, *Van vlootvoogden en zeeslagen* (Amsterdam 1940), 86.
(9) Van Rees, *Geschiedenis der staathuishoudkunde*, deel 2, 192.
(10) Van Hoboken, *Witte de With*, 67.
(11) Over de activiteiten van de 'Brasilse Directie' is weinig bekend. De voorwaarden waaronder zij in het octrooigebied van de WIC mocht opereren, vindt men in het RAZ, Archief van de Staten van Zeeland 2118 III, Condities Brasilse Directie, 6 december 1646. Zie ook D. Roos, *Zeeuwen en de Westindische Compagnie* (Hulst 1992), 71-77.
(12) F. Binder, 'Die Zeeländische Kaperfahrt, 1654-1662', in *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen* (Middelburg 1976), 42.
(13) Ibidem, 53/54.

4 Een kortstondig Afrikaans imperium

(1) G.W. Kernkamp, 'Brieven van Samuel Blommaert aan den zweedschen rijkskanselier Axel Oxenstierna, 1635-1641', in *BMHG* 28 (1908), 72/73.
(2) K. Ratelband, *De Westafrikaanse reis van Piet Heyn 1624-1625*, LV deel 61 (Den Haag 1959), LXX.
(3) ARA, Archief Nederlandsche Bezittingen ter Kuste van Guinea 222, Contract tussen brasso Ambro van Fantijn en generaal Van Amersfoort, 31 maart 1624.
(4) A. van Dantzig, *Forts and Castles of Ghana* (Accra 1980), 13.
(5) De Laet, *Iaerlyck verhael*, deel 4, 295-296. De mark is een uit de middeleeuwen stammende gewichtseenheid voor edelmetalen. Een mark werd onderverdeeld in acht ounces en woog derhalve 226,8 gram. In de eerste helft van de zeventiende eeuw bracht een mark ongeveer 290 gulden op. Een eeuw later was de prijs gestegen tot 320 gulden.
(6) Er bestaat een verschil van mening over de datum waarop het eiland is veroverd. Hier is uitgegaan van de door O. Dapper beschreven datum in zijn *Naukeurige Beschrijvinghe der Afrikaensche Gewesten* (Amsterdam 1668), 371. Zie voor de discussie rond de veroveringsdatum K. Ratelband, *Reizen naar West-Afrika van Pieter van den Broecke*, LV deel 52 (Den Haag 1950), LXXI.
(7) G.C. Udemans, *'t Geestelyck Roer vant Coopmansschip* (Dordrecht 1640).
(8) R.A. Kea, *Settlements, Trade and Politics in the Seventeenth Century Gold Coast* (Baltimore 1982), 158.